

**ФІЛОСОФСЬКО-ЛОГІЧНІ СТУДІЇ У
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
УКРАЇНСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1918-1921 рр.)**

Стаття присвячена дослідженню проблем викладання філософії та логіки у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1921 рр.). Досліджуються проблеми формування професорсько-викладацького штату та можливості науково-педагогічної і громадської діяльності в університеті. Відбувалося формування молодшої української інтелігенції, незважаючи на складні політичні та економічні умови у яких доводилось працювати, завдяки наполегливій праці, науковій та громадській діяльності викладачів університету. Окреслено творчі шляхи викладачів філософських дисциплін згаданого університету, а саме М.Васильківського, І.Любарського. Простежується їх доля після приходу радянської влади і трансформації Кам'янець-Подільського державного українського університету в Інститут народної освіти. Ключові слова: викладання філософії, викладання логіки, Кам'янець-Подільський державний український університет, С.Балей, А.Борис, М.Васильківський, І. Любарський, М. Семенів.

Зазвичай революції знаменували собою злет одних ідей та крах інших, підносили на вищий щабель наукового життя невідомих раніше діячів та знищували інших. Революція – період масової активності, духовних злетів, що водночас супроводжувались тяжкими випробуваннями та трагедіями. У цьому контексті важливо збагнути трансформаційні процеси у освіті, науці, культурі у добу національно-демократичної революції. Саме тому ми звертаємо увагу на діяльність українських університетів, адже їх можна вважати першим досвідом підготовки кадрів української інтелігенції.

Із двох, відкритих у 1918 році, державних українських університетів до нашого часу зберігся Кам'янець-Подільський державний університет ім. Івана Огієнка, що відновив свій класичний статус та здобув всеукраїнське та міжнародне визнання.

На сьогодні існують численні історичні дослідження, присвячені створенню Кам'янець-Подільського державного українського університету (КПДУУ) та його науковій і навчальній діяльності. Але самостійне дослідження діяльності кафедри філософії КПДУУ, на жаль, до сьогодні не проводилось. Тому ми вперше звернули увагу на зазначену проблему та маємо надію, що наша розвідка буде спонукати науковців до більш глибокого дослідження наукового доробку філософського кола КПДУУ.

Першими кроками Української Народної Республіки у галузі освіти було прагнення реформувати усі існуючі освітні заклади на засадах українізації. Проте російська професура вишів вороже сприйняла вимогу викладання українською мовою та не погоджувалася із запровадженням українських кафедр в університетах. Так замість чотирьох кафедр українознавства, ухвалу про відкриття яких прийняли і Тимчасовий уряд, і Міністерство освіти, в університеті Св.Володимира було відкрито лише необов'язкові українознавчі курси. Лише за часи української держави Павла Скоропадського вдалося довести до логічного завершення плани національної вищої освіти: створення Київського народного українського університету та Кам'янець-Подільського державного українського університету. За основу у вище згаданих університетах було взято модель російського класичного університету із незначними змінами. Юридично зафіксованою відмінністю новостворених університетів була вимога викладання у освітніх закладах лише українською мовою.

Після великої підготовчої роботи у жовтні 1918 року новостворений університет у Кам'янці-Подільському розпочав свою роботу у складі історико-філологічного та фізико-математичного факультетів. Реалізація цього надважливого для української освіти та культури проекту було б неможливим без зусиль десятків видатних діячів українського відродження, а особливо її першого ректора, доцента університету Св.Володимира Івана Івановича Огієнка.

КПДУУ був єдиним українським вищим навчальним закладом, що діяв безперервно у період Української народної республіки. Адже, у зв'язку із складною політичною та економічною ситуацією у столиці Київський університет працював лише у першому семестрі 1919 н.р.

Кам'янець-Подільський державний український університет було відкрито 6 жовтня 1918 року. За підрахунками істориків в урочистостях брало участь близько 2 тис. осіб. Серед прибулих на свято гостей були міністри, урядовці, високі церковні ієрархи, послы Австро-Угорщини, Болгарії, Туреччини, Фінляндії, а також керівники вищих шкіл, представники українських громадських організацій та чимало простих киян. Серед розмаїття різних привітань слухачі відмітили вітання представників Київської духовної академії єпископа Дмитра та професора І.Крип'якевича, які виголошувались українською мовою. Цінним був і дарунок від Київської духовної академії – 48 скринь, що містили усі видані КДА праці від кінця ХІХ до початку ХХ століття.

Формування професорсько-викладацького штату КПДУУ розпочалося ще у серпні 1918 р. Для викладання філософських дисциплін одним із перших викладачів було запрошено галицького науковця, доктора філософії, Степана Балея. На жаль, він не зміг приїхати. Відомо, що у той час він здобував другу вищу освіту на лікарському факультеті Львівського університету. Не дочекавшись ні приїзду С.Балея, ні повідомлення від нього, у листопаді 1918 р. за наказом міністерства освіти та мистецтва був відраджений кур'єр до Львова, якому не вдалося відшукати С.Балея. Тому, згідно діючої на той час законодавчої норми, науково-педагогічний працівник, який не викладав в університеті більше одного семестру позбавляється своєї посади. За цієї умови і був позбавлений посади приват-доцента С.Балей [4, с.190].

На початку листопада 1920 року у штаті історико-філологічного факультету розпочинає свою діяльність лектор філософії Антон Григорович Борис. Відомостей про нього надзвичайно мало. Лише відомо, що він закінчив філософський факультет Львівського університету та брав активну участь у роботі історико-філологічної наукової секції Наукового товариства при КПДУУ, де доповідав про методи психології. Сама доповідь, на жаль, не збереглась.

Враховуючи дослідження істориків можна твердити, що із вересня 1920 року Семенів Микола Матвійович (1893-1963) виконував обов'язки приват-доцента кафедри класичної філософії [3, с.420]. Невідомо скільки цей знаний мовознавець, професор Одеського інституту народної освіти працював у КДУУ, адже його біографія й досі недосліджена повністю. Все ж відомо, що від 1944 року він перебував у еміграції.

Бібліотечні фонди новоствореного українського університету не мали достатньої кількості україномовних підручників та посібників з усіх спеціальностей, які були представлені на факультетах. Саме тому завданням професорсько-викладацького штату стало підготовка та друкування власних курсів лекцій. Значна частина таких лекцій друкувалася на газетному папері та й примітивним способом, але все ж це було краще ніж нічого. Великою проблемою, що поставала на шляху наукових публікацій, було підвищення цін на папір. Його ціна склала рекордних 5000 крб. за пуд. Все ж попри великі труднощі із папером, коштами, університет планував видати 8 томів наукових записок, але встигли опублікувати лише відбитки статей, що мали з'явитися у другому томі.

З поміж усіх виданих у той час робіт філософських було лише дві: “Релігійність Т.Г.Шевченка на підставі його поетичних творів” [2] М.Васильківського та “Український мандрівний філософ Григорій Сковорода” [5] П. Клепацького. Чекали своєї черги на друк в університетській літографії чимало рукописів професорів та приват-доцентів університету, але несприятливі умови не давали можливості видрукувати значну частину із них.

У 1918-1919 роках економічна і фінансова криза серйозно погіршила життя усіх верств українського суспільства. Але найменш захищеною частиною суспільства виявилась молода інтелігенція. Відповідно до “Закону про штатні ставки працівників вищих шкіл України”, що був затверджений гетьманом у серпні 1918 р. розмір заробітної плати було збільшено. Так річний оклад ординарного професора становив 8 тис.крб., екстраординарного професора – 7,2 тис крб., штатного доцента – 5,4 тис крб., приват-доценти отримували 900 крб. за викладання

обов'язкових предметів та 400 крб. за викладання дисциплін за вибором [4, с.309]. Крім того професорсько-викладацький корпус отримував ще й різні виплати – на дорожнечу, на різні свята, місячні допомоги. Але на той час зароблених грошей гостро не вистачало, адже стрімка інфляція знизила купівельну спроможність населення. Тому у вересні 1919 р. оклади професорсько-викладацького складу було проіндексовано та ситуація на краще не змінилась. За спогадами професора В.О.Біднова, що мешкав із сином у 1919-1920 навчальних роках у Кам'янці-Подільському, “білого хліба ми не бачили, мусили задовольнятися тільки чорним, та й то із домішкою всяких сурогатів. Сало й м'ясо були недоступні. Були моменти, коли кукурудзяна мука являлась розкішшю... замість чаю вживали якихось сурогатів, з сушеного листя з яблуні або вишні. Цукру не було місяцями...навіть картоплі було тяжко добувати та до того й коштувала дорого”[4, с.331-332].

За таких складних обставин професорсько-викладацькому складу доводилося відстоювати ідею української вищої освіти. Серед них вирізняється постать молодого науковця – Миколи Михайловича Васильківського (1891-?), який найдовше викладав філософські дисципліни у КПДУУ. Він народився на Харківщині у сім'ї священика, закінчив духовну школу та Харківську духовну семінарію. Згодом продовжив навчання у Київській духовній академії. За рішенням Ради КДА його залишили при академії професорським стипендіатом по кафедрі історії філософії. Під керівництвом П.Я.Кудрявцева, М.М.Васильківський готував наукову роботу “Проблема безкінечності”. Професор П.Я.Кудрявцев рекомендував ректору КПДУУ І.І.Огієнку свого учня та характеризував його як “дуже талановиту молодшу людину із нахилом до філософського осмислення питань релігії”. І 10 січня 1919 р. молодого ученого було призначено приват-доцентом КПДУУ по кафедрі філософії релігії нествореного богословського факультету [3, с.188].

Початок весняного семестру 1918-1919 навчального року запам'ятався молодому викладачеві, адже саме тоді відбувся його перший викладацький іспит – публічна вступна лекція на тему “Релігія як поривання до повноти буття”, що справила гарне враження на слухачів. М.М.Васильківському було доручено викладати курс “Філософія і психологія релігії та апологетика откровенної релігії”, а у наступні семестри долучили навчальні дисципліни: вступ до філософії, історія нової філософії, логіка, дитяча психологія, основи педагогіки [3, с.188].

Крім роботи в університеті М.М.Васильківський викладав курс психології на дворічних педагогічних курсах створених при КПДУУ, а також брав участь у роботі університетського наукового товариства викладачів у складі історико-філологічної секції. У результаті наукової роботи університетським видавництвом було опубліковано працю М.М.Васильківського “Релігійність Т.Шевченка на підставі його поетичних творів”.

Для забезпечення українських шкіл якісними педагогічними кадрами Подільською губернською народною управою було засновано дворічні педагогічні курси, які розпочали свою діяльність у приміщенні КПДУУ у лютому 1919 року. Усі, хто успішно завершив навчання на педагогічних курсах мали можливість працевлаштуватися у вищих початкових школах регіону. Курси працювали за активної участі десятих професорів, приват-доцентів та асистентів, але з приходом радянської влади їх діяльність припинилась. Серед предметів, що повинні були засвоїти слухачі курсів, були філософські дисципліни – психологія, яку викладав М.М.Васильківський, та логіка, яку викладав І.А.Любарський.

Любарський Іван Антонович (1893–?) був одним із наймолодших викладачів Кам'янець-Подільського університету. Він народився у слободі Сенькове Куп'янського повіту Харківської губернії, у родині псаломщика. Навчався у Куп'янському духовному училищі, Харківській духовній семінарії, а у 1914 році вступив до Київської духовної академії, яку закінчив блискуче у 1918 році та був запрошений продовжити навчання у якості професорського стипендіата по кафедрі грецької мови. Заслужений ординарний професор КДА протоієрей Каралвасов про здібності молодого магістранта висловився так: “...І.А.Любарський – людина, яка має як серйозні знання, так і відповідальну старанність для

занять грецькою мовою. Підготовка П.Любарського до чину наставника-початківця вищої школи по кафедрі новозавітної грецької мови незаперечна”[3, с.248].

Саме І.В.Любарського професори КДА рекомендували у якості наставника для богословського факультету по кафедрі новозавітної грецької мови, зазначивши у рекомендації, що він володіє літературною українською мовою. Отож, молодий науковець із 1 січня 1919 року був призначений приват-доцентом по кафедрі новогрецької мови. Свою першу вступну лекцію Іван Антонович прочитав 10 лютого 1919 року на тему “Філологія та богословіє”. Крім викладацької роботи він займався і адміністративною роботою, обіймав посаду секретаря історико-філологічного факультету. А також за дорученням Ради професорів університету брав активну участь у лекційній пропаганді серед населення, зокрема прочитав публічну лекцію “Першохристиянські спілки та комунізм”, а також ним були прочитані 28 лекцій із логіки. Сьогодні досить дивним видається той факт, що лекції із логіки, як суто філософської дисципліни, викладав філолог. Слід зауважити, що нічого дивного у цьому не вбачалося, адже ще за часів Російської імперії вчителі російської мови у гімназіях мали право викладати й логіку. На цей “недолік” звертали увагу й тогочасні науковці, адже підготовка із логіки таких вчителів закінчувалася на перших курсах історико-філологічних факультетів університетів, а отже, була недостатньою для гімназійного вчителя цього предмету. Така практика продовжувалась і надалі, і не лише у гімназіях, але й в університетах. Але у Київській духовній академії, де навчався І.Любарський, логіка викладалась у більшому обсязі.

Із приходом радянської влади у серпні 1920 року відбулися зміни і у Кам’янець-Подільському університеті. Для вирішення усіх питань щодо існування університету в умовах радянської держави була утворена спеціальна делегація, головою якої було обрано М.М.Васильківського. Результатом зустрічі делегації із наркомом освіти УРСР М.Гриньком стала пропозиція “Кам’янець-Подільському університету перетворитися в Академію теоретичних наук з інститутами фізико-математичних наук та наук соціальних. Сільськогосподарський факультет перетворюється в сільськогосподарський інститут та організовується геодезичний технікум. Наркомос обіцяє відпустити Кам’янецькій академії 10 000 000 руб. авансово в рахунок кошторису, який буде перероблено згідно нормам Наркомосу” [3, с.189].

У зв’язку із скрутою навесні 1920 р. університетській професурі було надано земельні ділянки, тому професор з лопатою або із граблями – це була звичайна картина. Надзвичайно складним для професорсько-викладацького складу видався липень-вересень 1920 р., коли влада належала ревкому, адже зарплати не виплачувались, продуктів на ринку зменшилося. Для вирішення складної ситуації із харчуванням було організовано їдальню при університеті, де уранці та ввечері могли запропонувати лише чай із хлібом.

Зрештою, усі ці зміни відбулися. І про богословський факультет, приват-доцентами якого були М.М.Васильківський та І.А.Любарський мови бути не могло. Тому після завершення 1922-1923 навчального року Микола Михайлович розрахувався із роботи та переїхав до Харкова, де восени почав викладати педагогіку та психологію на педагогічних курсах ім. Г.С.Сковороди. На жаль, подальша доля Миколи Михайловича невідома.

А Іван Антонович вирішив залишитися в інституті народної освіти (ІНО), що утворився після реорганізації Кам’янець-Подільського університету взимку 1921 р. та працював на посаді приват-доцента по кафедрі всесвітньої історії соціально-гуманітарного факультету. І.А.Любарський був одним із найбільш авторитетних викладачів ІНО. Його поцінювали за широку ерудицію, виключну пам’ять та досконале знання семи мов. Після перетворення Кам’янець-Подільського ІНО в інститут соціального виховання у 1930 році професору І.А.Любарському доручили очолювати кафедру української мови та літератури. Слід згадати, що у жовтні 1930 року йому було запропоновано переїхати до Києва на постійну роботу до науково-дослідного інституту мовознавства ВУАН [6, с.224].

У цій науковій установі ситуація була досить складною через низку арештів її співвітчизників, тому велика кількість посад залишилися вакантні. Цю ситуацію намагалися виправити за рахунок запрошених викладачів із інших навчальних закладів. На початку лютого,

---

а потім у квітні 1931 р. І.Любарський був у науковому відрядженні у Києві. Спочатку планувалось, що він повернеться до Кам'янця-Подільського, однак 6 червня 1931 р. Іван Антонович пише листа керівництву Кам'янець-Подільського Інституту соціального виховання, у якому просив ще затриматись у Києві на деякий час через дуже складне становище у науково-дослідному інституті “язикознавства”.

Саме у цей час розпочались чистки серед інтелігенції, яку було “засмічено антирадянськими та контрреволюційними елементами”. Заарештовано ряд викладачів інституту соціального виховання у Кам'янці-Подільському, головним обвинуваченим серед них був І.А.Любарський, який, нібито “виявляв себе як махровий петлюрівець”, “спрямував роботу на відрив української мови від російської”, керував контрреволюційною петлюрівською групою. За такою сфабрикованою справою суд позбавив його волі. Судила І.Любарського судова трійка при колегії ДПУ УСРР. 20 вересня 1933 р. за статтями 54-11 КК УСРР його було засуджено до трьох років виселення у Північний край. Відбувши покарання, він деякий час проживав у Вологодській області, однак 2 листопада 1937 р. його повторно заарештовують і рішенням колегії НКВС СРСР і прокурора СРСР від 25 листопада 1937 р. засуджують до розстрілу [6, с.228].

Вкрай гострим було становище провідних викладачів українського університету після його ліквідації більшовицькою владою, адже їх негасиме бажання вірою та правдою служити на благо української освіти не було співзвучне новоприйнятій освітній політиці.

Простеживши життєвий та професійний шлях викладачів філософських дисциплін КПДУУ, можемо зауважити, що завдяки їх наполегливій праці, науковій та громадській діяльності, незважаючи на складні політичні та економічні умови у яких доводилось працювати, відбувалося формування молодого української інтелігенції.

Кам'янець-Подільський державний український університет – єдиний вищий навчальний заклад, що впродовж двох років безперервно працював для українського національного відродження, і працюючи й далі вплинув на формування молодого української інтелігенції.

Література

- 1.Біднов В. Перші два академічні роки українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському (уринок із спогадів) / В.Біднов // Літературно-науковий вісник. Річник XXVII. – Львів: З друкарні Ставропігійського інституту, 1928. – Т.ХСVII. Кн.ХІІ. – С.331-332.
- 2.Васильківський М.М. Релігійність Т.Шевченка на підставі його поетичних творів. / М.М.Васильківський. – Кам'янець-Подільський, 1920. – 36 с.
- 3.Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.) / О.М.Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Абетка НОВА, 2006. – 632 с.
- 4.Завальнюк О.М. Утворення та діяльність державних українських університетів (1917-1921рр.): монографія / О.М.Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 644 с.
- 5.Клепацький П. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода / П.Клепацький. – Кам'янець: Укр. Вид-во в Катеринославі, Правобережна філія, 1920. – 32 с.
- 6.Нестеренко В.А. І.А.Любарський – визначний провідник політики “українізації” на Поділлі / В.А.Нестеренко // Освіта, наука і культура на Поділлі. – К., 2012 р. – Т. 17. – С. 218-230.

Summary

Plahtiy M. Philosophical-Logical Studios in Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University (1918-1921). The article is devoted to the problems of teaching philosophy and logic in Kamianets-Podilskyi Ukrainian State University (1918-1921 gg.) The problems of the formation of the teaching staff and the possibility of scientific, educational and social activities at the university. The formation of the young Ukrainian intelligentsia, despite the difficult political and economic conditions which had to work through hard work, research and community activities of faculty. Outlined creative ways teachers philosophical subjects referred to the University, namely M.Vasil'kivskiy, I.Lyubarskiy. Traced their fate after the arrival of Soviet power and the transformation of Kamenetz-Podolsk Ukrainian State University Institute of Education. **Keywords:** teaching of philosophy, teaching of logic, Kamianets-Podilskyi the state Ukrainian university, S.Baley, A.Boris, M.Vasil'kivskiy, I.Lyubarskiy, M.Semenov.